

Katse kohti hyvinvointipolitiikan tulevaisuutta

Suomalaisten hyvinvointi 2018 -teoksen tarkoitus on ollut koota yhteen analyysi siitä, miltä suomalaisten hyvinvointi näyttää mahdollisimman ajankohtaisten väestön elinoloja, hyvinvointia, palveluja ja hyvinvointipolitiikkaa kuvaavien havaintojen valossa. Hyvinvointivaltion tulevaisuuden ennakoimiseksi on tärkeää eritellä kehitystä etenkin hyvinvointierojen muutoksen näkökulmasta. Kun lähtökohdaksi on ollut politiikan tuotosten tutkimusperusteinen arviointi ja analyysi, näyttö nojaa menneisyyteen, taustanaan ennen kaikkea vielä meneillään oleva Juha Sipilän ja sitä edeltänyt hallituskausi. Olemme koonneet tähän päätöslukuun yhteenvedon teoksen tärkeimmistä tuloksista tästä lähtökohdasta. Aiempien lukujen havaintoja toistetaan seuraavassa kuitenkin vain valikoiden sen mukaan, minkä verran ne valottavat hyvinvoinnin tilaa ja eriarvoisuutta hyvinvointipolitiikan tulevien haasteiden näkökulmasta. Tulosten yhteenvedon jälkeen erittelemme hallitusohjelmaa kiinnittäen huomiota etenkin sen painotuksiin ja ”unohduksiin” sekä siihen, millaisia vaikutuksia hallituksen hyvinvointipolitiikalta voi tulevaisuudessa odottaa.

Poliittisessa päätöksenteossa tehdyt arvovalinnat näkyvät hyvinvointipolitiikassa, mutta politiikan vaikutuksia raamittavat myös muut tekijät. Luvussa pohditaan näköpiirissä olevia hyvinvointipolitiikan haasteita, ensin niitä kysymyksiä, jotka olisi ratkaistava lähiaikoina. Lopuksi suuntaamme katseen kenties olennaisimpaan pitkän aikavälin ongelmaan – ilmastonmuutokseen – ja pohdimme niitä arvovalintoja, joita hyvinvoinnin ylläpitäminen muuttuvan ilmaston oloissa edellyttää jo nyt.

Myönteisiä(kin) havaintoja

Suomalaisten hyvinvointi 2018 sisältää verraten paljon tuloksia erilaisista hyvinvoinnin murtumista ja väestöä halkovista jakolinjoista, mutta eri luvuissa on myös myönteisiä havaintoja. Hyvinvointivaltion tulevaisuuden kannalta olennainen tieto on se, että sen arvopohja on edelleen vahva. Suomalaisen hyvinvointivaltion legitimitettiin perustuu siihen, että väestö luottaa järjestelmän toimintaan ja siihen, että se kohtelee ihmisiä tasavertaisesti ja oikeudenmukaisesti. Valtaosa väestöstä luottaakin palvelujen ja etenkin terveystalouden toimintaan ja kokee, että järjestelmän rahoituspohjan tulee perustua myös jatkossa julkisiin verovaroihin, ainakin pääosin. Sosiaalimenojen kannatusperusta vaikuttaa vankalta, sillä melkein kaikki suomalaiset haluavat pitää sosiaali- ja terveystalouteen käytettävän verorahoituksen vähintään nykytasolla. Vankin kannatus on julkisilla terveystalouksilla, joihin yli puolet väestöstä on valmis jopa lisäämään verovarojen käyttöä. Asiakasmaksuihin ei väestön mielestä ole olennaisia korotuspaineita. Ne nähdään tarpeellisuuden käytön takaajana ja tälle on laaja kannatus väestössä. Kiinnostava havainto on, että myös ulkomaalaistaustainen väestö jakaa saman arvopohjan: he luottavat viranomaisiin ja palvelujärjestelmään jopa enemmän kuin väestö keskimäärin. On kuitenkin muistettava, että ulkomaalaistaustainen väestö on hyvin heterogeeninen joukko, jonka näkemyksiä on yhtenä ryhmänä arvioitava varoen.

Myös osa hyvinvoinnin eroista on kehittynyt myönteisesti, vaikka yleiskuva viittaakin sitkeisiin hyvinvointieroihin eri väestöryhmien välillä. Vain osassa kirjan luvuista tosin voitiin tarkastella ajallisia muutoksia luotettavasti, sillä tietojärjestelmien kehitys ei tue muutosten pitkäjänteistä seuranta-aikaa: esimerkiksi seuranta-kyselyjen tietosisällöt ovat muuttuneet ja eräitä tärkeitä seurantoja on rahoituksen vähentyessä jouduttu lakkauttamaan. Niin sanotuissa kovissa terveystalouksissa, kuten kuolleisuudessa, on edelleen varsin suuria sosioekonomisen aseman ja sukupuolten välisiä eroja. Tuloryhmien välisten kuolleisuuserojen kasvu näyttäisi kuitenkin tuoreitten tutkimustulosten valossa pysähtyneen. Lisäksi miesten ja naisten väliset elinajanodotteen erot ovat kaventuneet viime vuosikymmenten aikana. Samoin valtaosa väestöstä voi elämänlaadulla ja koetulla terveydellä mitaten hyvin. Näiden myönteisten kehityssuuntien lisäksi hyvinvoinnin väestöryhmäerot ovat osalla hyvinvoinnin osa-alueista melko vähäisiä. Esimerkiksi nuorten oma koulutusvalinta – lukioon vai ammatillisiin opintoihin – ei näyttäisi vaikuttavan merkittävästi nuorten itse ilmoittamaan hyvinvointiin, erityisesti kun tarkastellaan sosiaalisiin suhteisiin tai identiteettiin liittyviä kysymyksiä. Nuorten hyvinvointia jakavia tekijöitä on kyllä muita, mutta opintolinjan valinnan mukaiset erot näyttävät maltillisilta. Sen sijaan ratkaiseva ero hyvinvoinnissa on niiden nuorten välillä, jotka jatkavat opintojaan toiselle asteelle, ja niiden välillä, joiden opinnot päättyvät oppivelvollisuuteen.

Alueelliset hyvinvointierot ovat Suomessa perinteisesti olleet selviä, mutta maakunnittain tarkasteltuna koettu hyvinvointi vaihtelee väestössä vain vähän –

selvimmin elintasoon liittyvissä kokemuksissa ja vähemmän sosiaalisiin suhteisiin tai identiteettiin liittyvissä tunnusluvuissa. Vaikka väestön omien subjektiivisten kokemusten mukaan erot ovatkin pieniä, selviä eroja havaitaan, kun maakuntia tarkastellaan objektiivisten mittareiden, kuten sairastavuuden, työllisyyden tai tulotason mukaan. Havainnon taustalla lienee se, että koetun hyvinvoinnin vaihtelu liittyy johonkin muuhun alueyksikköön kuin maakuntaan, esimerkiksi kuntaan, tai maantieteelliseen alueeseen tai alueen kaupungistumisasteeseen.

Palvelujärjestelmään liittyvässä eriarvoisuudessa näkyy myös viitteitä erojen tasaantumisesta. Vaikka ylempiin sosiaaliryhmiin kuuluvat käyttävät edelleen palveluja alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvia enemmän palvelujen tarve huomioiden, lääkäripalveluissa näyttää tapahtuneen jonkin verran muutosta tuloneutraalimpaan suuntaan. Avoterveydenhuollon lääkäripalvelujen saatavuudessa ja käytössä on kuitenkin edelleen varsin pysyviä sosiaaliryhmittäisiä eroja. Suomessa julkisia terveys- ja sosiaalipalveluja käytetään runsaasti ja, kuten aiemmin todettiin, niillä on vankka kannatus. Palvelujen asiakaslähtöisyyttä ja kansalaisen mahdollisuuksia huolehtia omasta terveydestään ja hyvinvoinnistaan omatoimisesti ja tarvittaessa ammattilaisten tukemana on pyritty parantamaan digitalisaation keinoin. Palvelujen digitalisaatio eteneekin vauhdilla: tiedon ja sähköisten palvelujen tarjonta ja valikoima on laajentunut. Se on jo melko kattavaa ja monipuolista, mutta palvelukohtainen ja alueittainen vaihtelu tarjonnassa on vielä suurta. Sähköisten palvelujen käyttö sosiaali- ja terveyspalveluissa yleistyy nopeasti. Suomalaisista kaksi kolmesta oli vuonna 2017 käyttänyt ainakin jotain sosiaali- ja terveydenhuollon verkkopalvelua. Sähköisten palvelujen käytössä koetaan kuitenkin myös runsaasti esteitä.

Sitkeitä hyvinvointieroja kautta linjan

Edellä kuvatuista myönteisistä havainnoista huolimatta teoksen päätuloksen voi kiteyttää havaintoon sitkeistä hyvinvointieroista. Hyvinvointieroja esiintyy kaikilla tarkastelluilla osa-alueilla: niin elinoloissa, terveydessä kuin koetussa hyvinvoinnissakin ja niitä havaitaan niin sosioekonomisen aseman (koulutus, tulot), pääasiallisen toiminnan, sukupuolen kuin etnisen taustan mukaisesti. Lisäksi palvelujen käytössä sekä niihin liittyvissä väestön kokemuksissa ja asenteissa ilmenee suoria jakolinjoja, joiden seurausten voi ennakoida periytyvän tulevien päätöksentekijöiden pöydille. Palvelujärjestelmän kestävyys kannalta tulevaisuuden haasteisiin lukeutuvat esimerkiksi väestön ikääntymisestä ja huoltosuhteen heikkenemisestä johtuva sosiaalimenojen voimakas kasvuennuste lähivuosikymmenille, digitaalisten palvelujen käytön esteiden yleisyys ja luottamuksen heikkeneminen sosiaalipalveluja kohtaan. Etenkin luottamus sosiaalipalvelujen tarpeenmukaiseen saatavuuteen on aiempaa vähäisempää. Toisin sanoen yhä harvempi luottaa saavansa sosiaalipalveluja niitä tarvitessaan. Erityisesti toimeentulovaikeuksia kokeneet

luottavat palvelujen saamiseen muita harvemmin. Lisäksi etuuksien saamiseen suhtaudutaan vielä palvelujen saamista kriittisemmin.

Palvelujen käytössä ja saatavuudessa havaittu eriarvoisuus luo suuria uudistuspaineita sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmälle, sillä esimerkiksi maakunta- ja sote-uudistuksen julkilausuttuihin tavoitteisiin kuuluu yhdenvertaisuuden lisääminen. Tämä teos osoittaa, että haasteet ovat edelleen suuria. Esimerkiksi tärkeä havainto on, että sosiaalipalveluissa on paljon tyydyttymätöntä palvelutarvetta, jolloin palvelua ei ole saatu tai palvelu ei ollut riittävää. Vanhuspalvelujen asiakasmaksut vaihtelevat kunnasta toiseen, ja erityisesti pienituloiset ikääntyneet kokevat, etteivät he saa riittävästi kotipalveluja. Ikääntyneiden palvelujen palvelurakenteen muutos kohti kotona annettavia palveluja etenee kuitenkin nopeasti. Terveydenhuollossa toimintarajoitteisten ihmisten palvelutarpeet jäävät useammin tyydyttymättä, ja hoitoon pääsemisessä ja hoidon sujuvuudessa on ongelmia yleisemmin kuin muulla väestöllä. Myös nuorilla ja nuorilla aikuisilla havaitaan merkittävää tyydyttymätöntä palvelutarvetta, joka vaihtelee pääasiallisen toiminnan, koulutustason, sukupuolen ja hieman myös asuinalueen kaupunkimaisuuden mukaan. Nämä edellä mainitut ovat merkittäviä tuloksia palvelujen yhdenvertaisen saatavuuden näkökulmasta ja niihin väestö voi edellyttää ratkaisuja päätöksentekijöiltä.

Terveydenhuollon palveluja ja niiden käyttöeroja tarkastelevassa luvussa ilmeni, että ylemmät sosiaaliryhmät käyttävät tarpeisiinsa nähden enemmän palveluja kuin alemmat sosiaaliryhmät. Ylemmät sosiaaliryhmät käyttävät runsaasti etenkin yksityisiä ja työterveyshuollon palveluja, joten tähän ilmiöön vaikutettaisiin tehokkaimmin tarkastelemalla palvelujärjestelmän rakennetta. Korkeat asiakasmaksut saattavat olla esteenä palvelujen käytölle erityisesti pienituloisilla. Huolestuttava havainto on, että suurituloisiin verrattuna ikääntyneistä pienituloisista lähes nelinkertainen osuus – noin joka kymmenes – oli jättänyt käymättä lääkärissä rahan puutteen vuoksi. Uudistustarvetta herättää myös havainto, jonka mukaan sähköisten palvelujen käytön mahdollisuudet eivät ole samat kaikilla alueilla. Tarjonta vaihtelee myös palvelusta toiseen merkittävästi, joten yhdeksi palvelujärjestelmän uudistamisen tukipilariksi suunniteltu digitalisaatio näyttäisi etenevän epätahtiin järjestelmän eri osissa. Yli puolet kansalaisista kokee lisäksi erilaisia esteitä digitaalisten palvelujen käytössä.

Hyvinvointi- ja terveyseroja kuvaavat tiedot kertovat hyvinvointijärjestelmämme tuotoksista. Nämä tulokset vahvistavat yhtäältä kuvaa järjestelmän oikeudenmukaisuuteen liittyvistä ongelmista, toisaalta ne auttavat paikantamaan hyvinvointijärjestelmämme tärkeimpiä kipupisteitä. Ilmeisiin kipupisteisiin kuuluvat ainakin aikuisväestössä havaitut selvät sosiaaliryhmittäiset terveyserot, jotka näkyvät käytännössä kaikilla terveysmittareilla. Lisäksi nuorilla terveys ja muu hyvinvointi ovat yhteydessä perheen sosiaaliseen asemaan (toisin sanoen vanhempien koulutustasoon), jonka vaikutus ulottuu pitkälle nuoren aikuisuuden hyvinvointiin ja toimeentuloon. Työttömien työkyky on selvästi heikompi kuin työllisillä,

ja ulkomaalaistaustaisilla psyykinen kuormittuneisuus ja mielenterveysongelmat ovat yleisempiä kuin koko väestössä keskimäärin. Etnisen taustan tai syntyperän mukaisia terveys- ja hyvinvointieroja esiintyy myös infektio-taudeissa, fyysisessä toimintakyvyssä, tietyissä elintavoissa ja elintapasairauksien riskitekijöissä, lisääntymisterveydessä sekä sosiaalisessa hyvinvoinnissa. Ulkomaalaistaustainen väestö ilmoittaa myös syrjinnän, yksinäisyyden ja huonon elämänlaadun kokemuksista.

Laadukaskaan tutkimus on harvoin tyhjentävä. Tämä teos valottaa useita teemoja, joita tulisi jatkossa tutkia syvällisemmin. Näitä ovat muun muassa systemaattinen ja kattava tarkastelu hyvinvoinnin alueellisista eroista, elämänlaadun vaihtelu sekä palvelujen hyväksyttävyyden ja sopivuuden kysymykset eri väestöryhmissä. Myös hyvinvointierojen ajallisista muutoksista samoin kuin hyvinvoinnin sukupuolierojen kehityksestä tarvitaan perusteellisempaa tietoa. Yhä enemmän tulisi kiinnittää huomiota niin kutsuttuihin risteäviin eroihin eli siihen, miten eriarvoisuudet kietoutuvat toisiinsa.

Hyvinvointipolitiikan arviointia

Hyvinvointi ja hyvinvointierot muodostuvat tai murenevat monien tekijöiden yhteisvaikutuksesta. Näihin tekijöihin puolestaan voidaan vaikuttaa politiikka-toimin, joita muotoillaan niin valtakunnan tasolla kuin paikallisesti, kuntapäätöksenteossa ja tulevaisuudessa mahdollisesti myös maakunnissa. Poliittinen päätöksenteko pohjautuu viime kädessä arvovalintoihin, ja tehdyt valinnat näkyvät tavalla tai toisella myös hyvinvointipolitiikassa. Vaikka talouspolitiikka pyrkii asettamaan yhä vahvemmin hyvinvoinnin reunaehdoja, varsinaisesti tarkoitamme hyvinvointipolitiikalla kokonaisuutta, johon sosiaalipolitiikan (työ-, terveys-, koulutus-, asunto-, sosiaaliturva- ja perhepolitiikan) lisäksi kuuluvat myös kulttuuri-, kasvatus-, ympäristö- ja aluepolitiikka sekä kansalaistoiminta (Niemelä 2010). Toisin sanoen riittävä toimeentulo, sosiaali- ja terveyspalvelut, turvallisuus ja resurssien oikeudenmukainen jakautuminen tukevat toimintamahdollisuuksien syntymistä ja ovat siten hyvinvoinnin rakennusainetta. Yhdessä nämä tekijät merkitsevät mahdollisuutta osallistua ja kiinnittyä yhteiskuntaan. (Sen 2009, 269–276, 286–290; Alila ym. 2011.)

Miltei neljän vuoden ajan valtakunnan hyvinvointipolitiikan linjaamisesta on vastannut Juha Sipilän hallitus ja hallituksen ohjelma *Ratkaisujen Suomi* (2015). Siinä asetettiin kunnianhimoisia tavoitteita suomalaisen yhteiskunnan kehittämiseksi ja kehittymiseksi. Hallitusohjelmaan sisältyi linjauksia kuten ”Meillä on vahva yhteenkuuluvuuden tunne” (mt.,7) ja ”Monen sukupolven Suomessa jokaisesta pidetään huolta ja autetaan ajoissa” (mt., 7). Hallitusohjelman tavoitteissa katsottiin reippaasti yli yhden hallituskauden, paikoin jopa kymmenen vuoden päähän.

Verrattuna viimeisimpiin hallitusohjelmiin *Ratkaisujen Suomi* oli merkittävästi lyhyempi, eritoten jos sen liitteet jätetään huomioimatta. Ohjelma pyrki olemaan edeltäjiensä strategisempi muutosohjelma: käytännön yksityiskohtien sopiminen haluttiin jättää myöhemmäksi ja tavoitteiden saavuttamisen arvioimiseksi luvattiin kehittää seurantaa ja mittareita. Hallituskaudella strategisiin tavoitteisiin pyrittiin muun muassa kärkihankkeiden tuella. Tavoitteita määriteltiin lukuisille osa-alueille: terveys ja hyvinvointi, työllisyys, kilpailukyky ja kasvu, koulutus ja osaaminen, bionalous ja puhtaat teknologiat sekä toimintatapojen muuttaminen esimerkiksi edistämällä digitaalisuutta ja purkamalla turhaa sääntelyä ja byrokraatia. (Mts., 12.) Kun listaan vielä lisätään maakunta- ja sote-uudistus, niin ei löydy hyvinvointipolitiikan osa-alueita, johon hallitus ei olisi yrittänyt jollakin tavoin vaikuttaa. (Maakunta- ja sote-uudistus 2018.)

Hallitusohjelman voi nähdä tunnustavan sosiaalisten investointien ajatusta (ks. Morel ym. 2012): julkiset panostukset hyvinvointipolitiikkaan nähdään investointeina talouden kasvattamiseksi. Hallitusohjelmassa painotettiin myös kansalaisten kyvykkyyden ja työelämävalmiuksien lisäämistä siten, että he pystyvät itse aikaisempaa paremmin varautumaan erilaisiin riskeihin. Paikoin investoinneille odotetaan tuottoa jo varsin nopeasti, esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksen ajateltiin parantavan peruspalveluja ja tietojärjestelmiä jo hallituskauden aikana. Myös sosiaaliturvan kuvattiin muuttuvan osallistavaksi ja työhön kannustavaksi tällä jaksolla. (Ratkaisujen Suomi 2015.)

Yksi hallituskausi kestää korkeintaan neljä vuotta, mikä on varsin lyhyt aika tehdä yhteiskunnallisesti mittavia uudistuksia. Tämän on maakunta- ja sote-uudistuksen valmistelu erilaisine käännteineen osoittanut, jo ennen Sipilän hallituskauttakin. Osa hallitusten päätöksistä vaikuttaa vasta pitkällä aikavälillä, mikä tarkoittaa, että nykyisenkin hallituksen politiikan vaikutukset sekoittuvat aikaisempien ja tulevien hallitusten päätösten vaikutuksiin. Edes tulonjakovaikutusten arviointi ei ole aivan yksiselitteistä vaan on sidoksissa käytettyihin aineistoihin ja menetelmiin kuten Susanna Mukkila kollegoineen tämän teoksen neljännessä luvussa osoittaa.

Nykyisen hallituspolitiikan vaikutuksia suomalaisten hyvinvointiin on vielä varhaista arvioida, mutta jo nyt on nähtävissä, missä teemoissa hallitus ei ohjelmaa muotoillessaan nähnyt muutostarpeita. Juha Sipilän hallitusohjelmasta puuttui esimerkiksi sukupuolten tasa-arvon edistäminen. Vaikka esimerkiksi elinajanodotteessa ja koulutus- ja ammattiasemassa tasa-arvo on edistynyt 2000-luvulla, tämäkin teos osoittaa, että varsin pysyviä sukupuolten välisiä hyvinvointieroja on edelleen monella hyvinvoinnin osa-alueella, esimerkiksi köyhyydessä ja terveydessä. Sukupuoli myös risteää muiden hyvinvointia erottelevien taustatekijöiden kanssa, kuten ulkomaalaistaustaisuuden tai toimintarajoitteisuuden kanssa. Hallitusohjelmassa kyllä todetaan naisten ja miesten tasa-arvon olemassaolo (Ratkaisujen Suomi 2015, 8), mutta erityisiä toimenpiteitä ei sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi esitetty. Edeltäjiensä tapaan hallitus laati kuitenkin kolmisenkym-

mentä toimenpidettä sisältävän ohjelman sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi. Ohjelmalla haluttiin myös varmistaa, että kaikki ministeriöt arvioivat toimintansa sukupuolivaikutuksia ja huomioivat nämä vaikutukset päätöksiä tehdessään. (Hallituksen... 2016).

Se, että hallitusohjelmassa jätetään eksplisiittisesti edistämättä jotakin asiaa, on arvovalinta, ja siksi tasa-arvo-ohjelman käytännön merkitys on jäänyt vähäiseksi, mikä on havaittu esimerkiksi talousarvion sukupuolivaikutusten arvioinnissa (Elomäki & Ylöstalo 2018, 1–14). Arvioinnin tulosten mukaan Sipilän hallituksen vuosina 2016–2018 tekemistä verotuksen ja sosiaaliturvaetuksien muutoksista miehet ovat hyötäneet keskimäärin naisia enemmän, kun muutoksissa hävinneistä enemmistö on naisia. Hallituksen päätösten sukupuolivaikutuksia koskevan arvioiden mukaan niistä on taloudellisesti hyötynyt suuri osa suomalaisista, 61 prosenttia miehistä ja 54 prosenttia naisista. Erityisesti työikäiset ovat hyötäneet, sillä muutoksista on koitunut enemmän etua siirryttäessä ylempiin tulokymmenyksiin, aivan ylimpiä tulodesiilejä lukuun ottamatta. Vastaavasti suhteelliset menetykset ovat suurimpia alimmilla tulotasoilla. Naisten käytettävissä olevat tulot vähenivät suhteessa useammin ja enemmän kuin miesten. Eroa selittää sosiaaliturvaetuksien indeksileikkausten ja -jäädystysten osuminen enemmän naisiin kuin miehiin. Myös työmarkkinakeskusjärjestöjen vuonna 2016 solmima kilpailukyky sopimus pidensi työaika useilla aloilla, alensi väliaikaisesti (2017–2019) lomarahoja ja siten myös vuosipalkkoja naisvaltaisella julkisella sektorilla.

Vaikka hallitusohjelmassa ei noteerattu naisten ja miesten tasa-arvon edistämistä eikä päätösten sukupuolivaikutuksia, pääministeri Juha Sipilä aktivoitui eriarvoisuuskysymyksissä perustamalla työryhmän pohtimaan ratkaisuja eriarvoisuuden ehkäisemiseksi ja torjumiseksi. Alkuvuodesta 2018 loppuraporttinsa jättänyt työryhmä linjasi, että kansalaisten oman vastuun, aloitteellisuuden ja riippumattomuuden turvaaminen tapahtuu julkisen vallan vastuulla olevia toimenpiteitä uudistamalla. Työryhmä teki muun muassa ehdotuksen eriarvoisuuden vähentämispolitiikan luomisesta. Työryhmän mielestä huomiota tulisi kiinnittää käytännössä demokratian instituutioiden kehittämiseen, lapsi- ja nuorisolähtöisiin palveluihin sekä asumisen eriarvoistumisen vähentämiseen. (Eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportti 2018.) Erilliskysymykseksi rajatun eriarvoisuuden vähentämispolitiikan suhde hyvinvointipolitiikkaan jäi kuitenkin työryhmän työssä pohtimatta.

Hyvinvointipolitiikka ja eriarvoisuus

Perustellusti voisi väittää, että hyvinvointipolitiikan sisään on kirjoitettu tavoite eriarvoisuuden vähentämisestä. On paljon tutkimusnäyttöä, joka viittaa eriarvoisuuden kaventamisen hyödyttävän koko yhteiskuntaa, ei vain huono-osaisimpia väestöryhmiä (esim. Wilkinson & Pickett 2009). Vain heikommassa asemassa ole-

vien hyvinvoinnin edistämiseen keskittyvä hyvinvointipolitiikka on pohjoismaiselle hyvinvointivaltiolla vieras ajatus, sillä perinteisesti pyrkimyksenä on ollut tarjota palvelut ja tarvittavat tulonsiirrot koko väestölle. Tämä ajatus on perustunut sekä siihen empiiriseen tosiasiaan, että eri elämänvaiheissa jokainen hyötyy laajasta hyvinvointivaltiosta, että eräänlaiseen yhteisen hyvän ideologiaan.

Kuten edellä on tuotu esiin, hyvinvoinnin ja terveyden kehitykseen väestötasolla liittyy useita myönteisiä piirteitä. Yksityiskohtaisemmat tarkastelut kuitenkin havainnollistavat selvästi, että Suomessa pohjoismaisittainkin suuret terveyserot eivät ole olennaisesti kaventumassa, eikä hyvinvointi jakaudu väestössä kaikille samassa suhteessa (ks. OECD 2016.) Näin on siitakin huolimatta, että Suomessa useat ohjelmat ovat tähdänneet terveyserojen kaventamiseen (ks. Karvonen ym. luku 6 tässä teoksessa). Sosioekonomisilla tekijöillä on johdonmukainen ja selvä yhteys hyvinvointiin, terveyteen ja niiden määrittäjiin (esim. CSDH 2008; Palosuo ym. 2013; Slutbetänkande... 2017).

Yhtenä eriarvoisuuden kuvaajana voi käyttää tuloeroja. 1990-luvun lopussa kasvaneiden tuloerojen taustalla oli vuosikymmenen alun lama ja sitä seuranneena nousukautena tehdyt poliittiset valinnat (ks. Hänninen 2017). Tämän jälkeen tuloerot ovat kasvaneet varsin maltillisesti Gini-kertoimella mitattuna¹, eivätkä erot ole merkittävästi muuttuneet 2010-luvulla. (Ks. Karvonen ym. luku 2 tässä teoksessa). Tuloeroja koskevissa tarkasteluissa ei kuitenkaan huomioida varallisuutta tai varallisuuserojen kasvua, eivätkä tuloerot kerro siitä, riittävätkö rahat arkipäivän menoihin. Tätä kuvataan vertaamalla minimibudjetteja perusturvaan ja esimerkiksi pienipalkkaisiin, mikä antaa viitteitä myös perusturvan riittämättömydestä. Kansainvälisesti tarkasteltuna suomalainen tulonsiirtojärjestelmä toimii toistaiseksi kuitenkin melko hyvin: tulonsiirrot ehkäisevät köyhyyttä, tuloerot ja köyhyys ovat Suomessa EU-maiden pienimpiä ja työssäkäyvien köyhyys on vähäistä. (Ks. Mukkila ym. luku 4 tässä teoksessa.) Taloudellisen kestävyuden haasteena on kuitenkin pohjoismaisittain matala työllisyysaste ja köyhyyden kasvu: köyhyysriski on selvästi suurempi tietyissä väestöryhmissä, kuten lapsiperheillä, nuorilla, opiskelijoilla, työmarkkinoiden ulkokehällä olevilla sekä eläkeläisillä. Tässä teoksessa ei käsitelty erityisesti lapsiperheiden toimeentuloon liittyviä kysymyksiä, mutta aiemmista tutkimuksista tiedetään, että lapsiperheiden köyhyysriskiä kasvattavat vanhempien matala koulutus ja työttömyys, vanhempien työttömyyden ohella yksinhuoltajuus, lasten suurempi lukumäärä sekä pikkulapsivaihe, jolloin toinen vanhemmista on usein perhevapaalla työelämästä ja ollaan reaaliarvoltaan heikentyneiden tulonsiirtojen varassa (Karvonen & Salmi 2016).

Työ näyttää kuitenkin edelleen suojaavan köyhyydeltä parhaiten, ainakin jos asumiskustannukset pysyvät kohtuullisina. Tässä suhteessa haasteita on jo näkö-

---

1 Kuten köyhyysmittareihin myös Gini-kertoimeen on suhtauduttava varauksella tuloerojen mittarina. Rinnalla tulisi tarkastella myös tulo- ja varallisuusjakaumaa sinänsä. Esimerkiksi Thomas Piketty (2016) on havainnollistanut, että kansainvälisessä tarkastelussa tuloerojen kasvu näyttää jyrkemmältä, kun otetaan huomioon ylimmän tulodesiilin trendi.

piirissä: työn perässä muuttaminen ei korkeiden asumiskustannusten takia ole aina kannattavaa. Toisaalta kaupunkeihin ei ole mielekästä luoda tietoisesti asuin-alueita, joissa on pääasiassa kovin pieniä asuntoja tai jotka muuten muodostuvat yksipuolisesti vain pienituloisten asuinalueiksi. Helsingin ja Tampereen kaupunkien harjoittamaan sosiaaliseen sekoittamiseen on ollut syynsä. (Ks. Kempainen 2017.) Tämä korostaa asuinolojen ja muiden hyvinvointia määrittävien tekijöiden alueellisen eriytymisen tarkastelun merkitystä (ks. Ilmarinen luku 20 tässä teoksessa). Alue-erot voivat ilmetä erityyppisten alueiden välillä, kuten kaupungin ja maaseudun välillä tai yksittäisten alueiden sisällä, mikä voi peittyä koko maan tasoiseen keskiarvotarkasteluun.

Sosiaaliturvan uudistamisen tarpeista on käyty paljon keskustelua Juha Sipilän hallituskaudella. (Ks. VNK 2018.) Julkisessa keskustelussa on viime aikoina vedottu toistuvasti työllisyysasteen nostamisen tärkeyteen, joten voisi olettaa, että sosiaaliturvan uudistamisella halutaan tähdätä siihen. Siten Sipilän hallituskaudella esillä ollut, mutta toteutumatta jäänyt perhevapaaudistus, noussee myös seuraavan hallituksen agendalle, vaikka perhevapaajärjestelmä ei ensisijaisesti ehkä ole osa sosiaaliturvaa. Sosiaaliturvauudistuksessa tultaneen esittämään myös palvelujen ja etuuksien tiiviimpää yhdistämistä. Lapsiperheiden toimeentulon ja arjessa selviytymisen tuki, kuten tarkoituksenmukaiset etuudet ja palvelut, ovat erityisen tärkeitä pienituloisissa perheissä sekä pienten lasten perheissä (esim. Rimpelä ym. 2018).

Sosiaaliturvaa uudistettaessa tarvitaan keskustelua myös perusturvan tasosta, jonka matalaan tasoon Perusturvan riittävyuden arviointiryhmä on kiinnittänyt huomiota (Perusturvan ... II 2015). Viime vuosien indeksijäädytykset ja -leikkaukset ovat kohdistuneet perusturvaan, mikä käytännössä on tarkoittanut sosiaaliturvan painopisteen hivuttamista tarveharkintaisen toimeentulotuen suuntaan. Tarveharkinnan lisäämisestä sosiaaliturvassa ei ole toistaiseksi käyty yhteiskunnallista keskustelua, vaikka vähäinen tarveharkinta on perinteisesti erottanut pohjoismaisia hyvinvointivaltioita esimerkiksi angloamerikkalaisista hyvinvointivaltioista. Osaltaan toimeentulotuen pitkäaikaiskäyttöä selittävät kasvukeskusten korkeat asumiskustannukset, kun toimeentulotuella katetaan Kelan asumistukinormin ylittäviä kustannuksia. Seuraava hallitus joutuu linjaamaan myös asuntopoliitiikkaa, mikäli se lähtee uudistamaan sosiaaliturvaa.

Hyvinvoinnin erot nakertavat yhteiskunnan eheyttä

Terveys- ja hyvinvointierojen vaikutukset tuntuvat useilla eri yhteiskunnan sektoreilla, sillä esimerkiksi hyväksi koettu terveys korreloi positiivisesti poliittiseen osallistumiseen. Vastaavasti terveysongelmia kokevat osallistuvat poliittisesti vähemmän kuin terveet ihmiset. (Ks. Mattila ym. 2017.) Pitkällä aikajänteellä tällainen kehitys voi tuottaa vinoumia päätöksentekoon ja siten nakertaa poliitti-

sen päätöksenteon legitimitteettiä. Eriytyvän kehityksen yhtenä riskinä on myös näkemysten polarisoituminen. Kansalaisilta katoaa kokemus ”samassa veneessä olemisesta”, jolloin saattaa vahvistua kykenemättömyys asettua toisten ihmisten asemaan. (Ks. Saari 2017a.) Hyväosaiset saattavat sokeutua yhä enemmän niille yhteiskunnallisille rakenteille (esimerkiksi maksuton peruskoulutus, miltei maksuton korkeakoulutus, toimiva liikenneinfrastruktuuri, laaja-alainen varhaiskasvatus, asuntolainojen korkovähennykset), jotka ovat auttaneet heitä heidän oman asemansa saavuttamisessa. Toisaalla huono-osaisuus kasautuu, eikä tarjolla olevia mahdollisuuksia nähdä, mikä ruokkii kokemusta yhteiskunnallisesta epäoikeudenmukaisuudesta. (Ks. Julkunen 2017, 66–67, 199–200.) Pahimmassa tapauksessa erilaiset näkökulmat ja ajatukset eivät riittävästi kuulu päätöksenteossa, mikä on omiaan kapeuttamaan ajattelua ja vaihtoehtoja. Tämä puolestaan voi heikentää pohjoismaiselle hyvinvointivaltiolle olennaista yhdessä sopimisen arvoa, kun eri osapuolet eivät kykene keskustelemaan tai ymmärtämään toistensa näkökulmia.

Myös pohjoismaisen hyvinvointivaltion rahoitus pohja edellyttää väestön laajaa tukea. (Mts., 20–21, 228.) Toistaiseksi kansalaisten kannatus hyvinvointivaltiolle on vankkaa ja hyvinvointivaltiolle näyttäisi olevan selvästi enemmän kannattajia kuin vastustajia (ks. myös Saari 2017b, 83; Muuri ym. luku 18 tässä teoksessa).

Valtioneuvoston kanslian vetämässä Sosiaaliturva 2030 -hankkeessa sosiaaliturvan uudistamisen tavoite alleviivaa poliittisen osallistumisen merkitystä. Eri väestöryhmien tarpeiden huomioiminen aiempaa tarkemmin palvelujen ja etuuk-sien yhteensovittamiseksi mahdollistaisi eriarvoisuuden kaventamisen. Uudistus-ta soisi tehtävän parin hallituskauden ajan, sillä sosiaaliturvan kokonaisuudistus edellyttää valtavasti lainsäädäntötyötä, mikä vie aikaa ja muita resursseja. Tähän-astisessa valmistelutyössä katse on lupaavasti suunnattu vuoteen 2030. (Vnk 2018.) Pitkäjänteinen päätöksenteko edellyttää kuitenkin parlamentaarista yhteis-ymmärrystä uudistuksen pitkän aikavälin tavoitteista.

Sosiaaliturvan uudistaminen suunnitellusti kahden hallituskauden aikana olisi myönteistä, koska silloin muutoksia voitaisiin tehdä hallitummin ja ennakoiden paremmin järjestelmän eri osien kerrannaisvaikutuksia. Vastaavasti päätösten peruuttaminen tai korjaavat muutokset on helpompi tehdä, mikäli ilmenee enna-koimattomia kielteisiä seurauksia. Jo perustoimeentulotuen siirto kunnista Kelaan toi alkuvaiheessa haittoja erityisesti heikossa asemassa oleville (ks. Blomgren & Saikkonen 2018), vaikka viimesijaisena turvana sen tulisi tukea etenkin juuri heitä.

Sosiaaliturva on kokonaisuutena verrattomasti laajempi kuin toimeentulotuki, ja se vaikuttaa miltei kaikkien elämään jollakin tavoin, minkä vuoksi uudistuk-sesta tulisi käydä laajaa kansalaiskeskustelua. Viime kädessä sosiaaliturvan uu-distuksen määrittävät politiikan arvoalinnat, joihin eduskuntavaaleissa otetaan kantaa. Niin tähän kuin muihinkin muutoksiin yhteiskunnassa voidaan varautua ja valmiuksia ylläpitää, mutta se edellyttää poliittista sitoutumista pitkän aikavälin tavoitteisiin. Pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa vallitseva suhteellisen korkea luottamus järjestelmään ja instituutioihin antaa tälle hyvää pohjaa: omista eduista

olla valmiita tinkimään, jos muutkin niin tekevät (Saari 2017a). Pitkäjänteistä päätöksentekoa tukee myös kansalaisten kansainvälisesti vertaillen hyvä koulutus-taso ja vahva luottamus tieteeseen (Tiedebarometri 2016).

Digitalisaatio on vain osa ratkaisua

Sosiaaliturvaa uudistettaessa olisi mahdollista luoda nykyistä tasa-arvoisempi sekä yksilöitä ja perheitä tehokkaammin turvaverkkona auttava sosiaaliturva. Tämä edellyttää, että päätöksenteon tukena käytetään monipuolisesti tutkimustietoa ja että ihmisiä kuullaan heitä koskevilla kysymyksissä. Uudistuksen ennakkokaavai-luissa lasketaan paljon digitalisaation varaan. Esimerkiksi reaaliaikaisen tulorekisterin nähdään tarjoavan aivan uusia mahdollisuuksia jalostaa verrattain tuoretta tietoa päätöksenteon tueksi. Erilaisten paikkatietojen hyödyntäminen voi auttaa parantamaan palvelujen allokoitua ja palveluja yleisemminkin. Arkea helpottaa, kun useimpia digitaalisia palveluja voi käyttää silloin, kun itselle parhaiten sopii. Myös tiedon oletetaan liikkuvan digimuotoisena nopeammin ja auttavan tiedon-kulussa palvelujen välillä entistä paremmin, tehokkaammin ja turvallisemmin.

Digitalisaatio ei kuitenkaan ratkaise kaikkia nykyisessä palvelujärjestelmässä piileviä ongelmia, ja sen voi olettaa tuovan mukanaan myös uusia. Kuten tässäkin teoksessa on todettu, digitalisaatio on edennyt sosiaali- ja terveydenhuollossa nopeasti ja yhä useammat suomalaiset näitä palveluja myös käyttävät, mutta käytössä koetaan myös monenlaisia esteitä (ks. Kestilä ym. luku 11 sekä Hyppönen & Ilmarinen luku 17 tässä teoksessa). Digisyrjäytymisellä (McCreadie & Rice 1999; Witte & Mannon 2010) tarkoitetaan sitä, että henkilö ei osaa, voi tai ei halua käyttää digitaalisia sovelluksia tai asioida sähköisesti. Sähköisten palvelujen käytettävyyttä on siis arvioitava samoilla palvelujen syrjimättömyyttä koskevilla kriteereillä kuin muitakin palveluja (ks. Karvonen ym. luku 14 tässä teoksessa). Digisyrjäytymisen johtaa siihen, että henkilö ei välttämättä tavoita samoja palveluja kuin muut. Siihen voi olla syynä se, että kaikkialla ei ole saatavissa nopeita internetyhteyksiä tai pääsyä niihin. Esimerkiksi harvaan asutut ja kaupunkialueet eroavat tässä suhteessa toisistaan.

Hurjimmista digitalisaatiota koskevista visioissa lähdetään siitä, että inhimillinen tekijä – ihminen – on väistyt ”ongelma” tai järjestelmän kannalta ajan mitaan tarpeettomaksi käyvä ominaisuus. Vielä ei ole näköpiirissä tilannetta, jossa ihmismielen ymmärrystä ei tarvittaisi. Suuret ja yhä helpommin yhdistettävät ja käytettävät aineistot auttanevat tulevaisuudessa hahmottamaan mahdollisia riskitekijöitä entistä paremmin sekä tunnistamaan hyvinvointia ja terveyttä uhkaavia taustatekijöiden yhdistelmiä. Tuloksia tulkitsemaan, arvottamaan ja painottamaan tarvitaan kuitenkin edelleen ihmistä. Palveluntarvitsijoiden seulonta laajoista aineistoista ei auta, jos palvelut eivät heitä lopulta tavoita. Ihmistä tarvitaan myös palveluissa tarjoamaan sosiaalista tukea ja apua vaikeiden asioiden

suhteuttamisessa toisiinsa. Pitää olla kykyä ja taitoa kohdata erilaisia ihmisiä siten, että he kokevat tulevansa kuulluksi ja saavat tarvitsemansa tuen. Myönteiset palvelukokemukset vahvistavat yhteiskuntaan kuulumisen tunnetta. Sen sijaan keho palvelumuotoilu, huonot kokemukset palvelujen käyttäjänä tai kokemus siitä, ettei tule ymmärretyksi, heikentävät osallisuuden kokemusta. Palveluissa yleistyneen asiakkuuspuheen sijaan voisi vaihtoehtoisesti eri uudistuksista keskusteltaessa painottaa niin sanottua sosiaalista kansalaisuutta (*social citizenship*), jossa yhdistyvät vastuut ja velvollisuudet, mutta myös kysymykset taloudellisista, sivistyksellisistä ja sosiaalisista oikeuksista (ks. Kokkonen 2016; Saari 2017a). Näiden oikeuksien toteutuminen tukee poliittista osallistumista ja siten edistää myös demokratiaa, kun ihmiset pääsevät hyödyntämään toimintamahdollisuuksiaan ja osallistumaan yhteiskuntaan.

Kuinka turvata hyvinvointi ilmastonmuutoksen oloissa

Suomalaista hyvinvointipolitiikkaa ei tietenkään tehdä eristyksissä vaan maailmassa, jota leimaavat keskinäiset riippuvuudet ja jossa erilaiset ilmiöt ja myös ongelmat liikkuvat yli kansallisten rajojen. Globaalit muutosilmiöt vaikuttavat väestön hyvinvointiin ja mahdollisuuksiin tehdä hyvinvointipolitiikka Suomessa. Yhteiskunnan sopeutumiskykyä tarvitaan, sillä erilaisia hyvinvointivaikutuksia seuraa muun muassa ilmastonmuutoksesta, maailmanlaajuisesta väestönkasvusta, globaalia liikkuvuudesta, luonnonvarojen niukkuudesta, teknologian kehityksestä ja globaalin talouden heilahtelusta. Kansallinen ja paikallinen hyvinvointipolitiikka syntyy eri tekijöiden ristipaineessa, joten sen tuloksiin voivat vaikuttaa hyvinvointia erisuuntiin vievät trendit. Hyvinvointia edistää yhteiskunnan kyky sopeutua nopeisiin toimintaympäristön muutoksiin, mitä puolestaan helpottaa yhteiskunnallinen luottamus ja sosiaalinen eheys.

Kenties merkittävin Suomeenkin vaikuttava globaali ilmiö on ilmastonmuutos. Hyvinvoinnista ilmastonmuutoksen oloissa on kirjoitettu kansainvälisesti runsaasti ja Suomessakin jo vuosia sitten (esim. Bardy & Parrukoski 2010). Tarjolla on tietoa, keinoja ja visioita yhteiskunnasta, jonka elämäntapa turvaisi kohtuulliset elinolosuhteet myös tuleville sukupolville. Suomella olisi hyvät edellytykset toimia kestävä kehityksen edelläkävijänä tavalla, joka huomioi kestävyuden kaikki ulottuvuudet (ekologinen, sosiaalinen, taloudellinen) samanaikaisesti, jolloin voitaisiin puhua vahvasta kestävydestä. Vahvan kestävyuden ajatus lähtee siitä, että talous on osa yhteiskuntaa ja sen sosiokulttuurisia järjestelmiä, jotka toimia-akseen edellyttävät ekologisesti kestävää järjestelmää eli ekosysteemiä (kuten puhdasta vettä, ilmaa, monimuotoisen luonnonympäristön).

Suomi yksinään ei voi globaalia kehitystä muuttaa, mutta on vaikeaa oikeuttaa vaatimuksia tarvittavista muutostoimista muualla, jos ne jätetään itse toteuttamatta yhteiskunnassa, jossa ylikulutetaan reippaasti luonnonresursseja asukasta

kohden laskien. (Raworth 2017.) Näköpiirissä ei toistaiseksi ole sellaisia teknologisia mullistuksia, jotka tekisivät ilmastotoimet tarpeettomiksi. Myös ilmastonmuutokseen sopeutumista helpottaa eheä yhteiskunta, jossa kyetään muodostamaan yhteisymmärrys ilmastonmuutoksen hidastamisen edellyttämistä toimista. (esim. Koch ym. 2016.)

Kestävän hyvinvointipolitiikan tavoittelu on normatiivinen arvovalinta, joka voidaan tehdä tai jättää tekemättä (Meadowcroft 2011). Yhteiskunnallista keskustelua tarvitaan siitä, minkä verran halutaan panostaa ilmastonmuutosta hidastaviin tekijöihin, siihen sopeutumiseen, ja minkä verran jätetään tulevien sukupolvien huoleksi. Kuten taloussuhdanteiden vaihtelu, myös ilmastonmuutos vaikuttaa väestöön, työelämään, elinoloihin, terveyteen ja hyvinvointiin, mutta nämä heilahtelut kohdistuvat eri väestöryhmiin eri tavoin.

Yksin Suomi ei voi pysäyttää globaalia ilmastonmuutosta tai luonnon monimuotoisuuden köyhtymistä (ks. Steffen ym. 2015; IPBES 2018), mutta hyvinvointipolitiikalla voidaan vähentää eriarvoisuutta väestön elinolosuhteissa. Kohtuullisen tasa-arvoisessa maassa tulisi edistää yhteiskunnallista polarisaatiota ehkäisevää hyvinvointipolitiikkaa, mikä puolestaan edistää päätöksentekoa, joka pystyy reagoimaan ympäristössä tapahtuviin muutoksiin joustavasti. Sitoutuminen vahvaan kestävyteen tukisi pitkäjänteistä päätöksentekoa: kestävä talousjärjestelmä, luonnon monimuotoisuus ja ihmisten hyvinvointi eivät välttämättä ole ristiriidassa keskenään, kun näitä tarkastellaan riittävän pitkällä aikavälillä. (Saikkonen ym. 2018, 139–141.) Yhteisymmärrystä vahvasta kestävydestä edistäisi moniarvoinen yhteiskunnallinen keskustelu siitä, mitä hyvinvointi oikeastaan merkitsee eri ihmisille ja ihmisryhmille ja minkälaiset yhteiskunnan rakenteet tukevat tai heikentävät sitä. Hyvinvointi merkitsee useimmille muutakin kuin riittävää sosiaaliturvaa tai jatkuvaa talouskasvua.

Lähteet

- Alila, Antti & Gröhn, Kari & Keso, Ilari & Volk, Raija (2011): Sosiaalisen kestävyuden käsite ja mallintaminen. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusraportteja ja muistioita 2011:1. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/73333>
- Bardy, Marjatta & Parrukoski, Sanna (toim.) (2010): Hyvinvointi ilmastonmuutoksen oloissa? Keskustelunavauksia tulevaisuusvaliokunnalle. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201205085078>
- Blomgren, Sanna & Saikkonen, Paula (2018): Viimesijaisen turvan palveluissa vielä parannettavaa. Toimeentulotuki uudistuksen kuntakyselyn tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 12/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-116-4>
- CSDH (2008): Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health. Commission on Social Determinants of Health - final report. Geneva: World Health Organization.
- Elomäki, Anna & Ylöstalo, Hanna (2018): Tasa-arvoa talousarvioon – talousarvion sukupuolivaikutusten arviointi ja sukupuolitietoinen budjetointi. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 58/2018.
- Eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportti (2018): Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-557-0>
- Hallituksen... (2016): Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2016–2019. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusraportteja ja muistioita 2016:4. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3775-8>
- Hänninen, Sakari (2017): Hyvinvointivaltion rajat ja rajojen ylitykset. Teoksessa: Sakari Hänninen & Paula Saikkonen (toim.): Hyvinvointivaltio ylittää jälkensä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- IPBES (2018): Chapters of the regional and subregional assessment of biodiversity and ecosystem services for Europe and Central Asia. <https://www.ipbes.net/assessment-reports/eca>, luettu 10.11.2018.
- Julkunen, Raija (2017): Muuttuvat hyvinvointivaltiot: eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavana. Jyväskylä: Sophi.
- Karvonen, Sakari & Salmi, Minna (toim.): Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla. Työpöytäraportti 30/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-742-8>
- Kempainen, Teemu (2017): Disorder and insecurity in a residential context : A study focusing on Finnish suburban housing estates built in the 1960s and 1970s. University of Helsinki: Faculty of Social Sciences, Department of Social Studies. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-331-286-9>
- Koch, Max & Gullberg, Anne Theresa & Schoyen, Mi Ah & Hvinden, Bjorn (2016): Sustainable welfare in the EU: Promoting synergies between climate and social policies. *Critical Social Policy* 36 (4), 704–715.
- Kokkonen, Tuomo (2016): Sosiaalinen kansalaisuus kehittyvässä yhteiskunnassa T. H. Marshallin sosiaalisia oikeuksia korostava kansalaisuusnäkökulma hyvinvointivaltiota koskevan keskustelun innoittajana. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 557, Jyväskylän yliopisto.
- Maakunta- ja sote-uudistus (2018): <https://alueuudistus.fi/etusivu>, luettu 5.11.2018
- Mattila, Mikko & Rapeli Lauri & Wass, Hanna & Söderlund, Peter (2017): Health and political engagement. Abingdon: Routledge.
- Meadowcroft, James (2011): Engaging with politics of sustainability transitions. *Environmental Innovation and Societal Transition* 1, 70–75.
- Morel, Nathalie & Parlier, Bruno. & Palme, Joakim (2012): Towards Social Investment State. Ideas, policies and challenges. Bristol: Policy Press.
- McCreadie, Maureen & Rice, Ronald, E. (1999): Trends in analyzing access to information. Part I: cross-disciplinary conceptualizations of access. *Information Processing & Management* 35, 45–76.
- Niemelä, Pauli (toim.) (2010): Hyvinvointipoliittikka. Helsinki: WSOYpro.
- OECD (2016): Health at a glance: Europe 2016. State of health in the EU cycle. DOI:10.1787/9789264265592-en
- Palosuo, Hannele & Sihto, Marita & Lahelma, Eero & Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari (2013): Sosiaaliset määrittäjät WHO:n ja Suomen terveyspolitiikassa. Raportti 14/2013. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

- Perusturvan riittävyden arviointiryhmä II (2015): Perusturvan riittävyden arviointiraportti 2011–2015. Työpäpaperi 1/2015. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Piketty, Thomas (2016): Pääoma 2000-luvulla. Helsinki: Into.
- Ratkaisujen Suomi (2015): Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma, 29.5.2015. Hallituksen julkaisusarja 10/2015.
- Raworth, Kate (2017): Doughnut economics: Seven ways to think like 21st-century economist. White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing.
- Rimpelä, Matti & Rimpelä, Markku & Heinisuo, Juuso (2018): Onko strategioista tullut tragedioita? Lapsiperheet ja lapset kuntien strategiatyössä. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiö.
- Saari, Juho (2017a): Tilannekuva. Taloudellinen kestävyys ja sosiaalinen perusta. Teoksessa: Juho Saari (toim.): Sosiaaliturvariippuuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa? Tampere: Tampere University Press, 37–68.
- Saari, Juho (2017b): Sosiaaliturvariippuuus – asenteet ja politiikka. Teoksessa Juho Saari (toim.): Sosiaaliturvariippuuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa? Tampere: Tampere University Press, 69–96.
- Saikkonen, Paula & Hannikainen, Katri & Kauppinen, Timo & Rasinkangas, Jarkko & Vaalavuo, Maria (2018): Sosiaalinen kestävyys: asuminen, segregaatio ja tuloerot kolmella kaupunkiseudulla. Raportti 2/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-084-6>
- Sen, Amartya (2009): The idea of justice. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Slutbetänkande (2017): Nästa steg på vägen mot en mer jämlik hälsa – Förslag för ett långsiktigt arbete för en god och jämlik hälsa. Slutbetänkande av Kommissionen för jämlik hälsa. SOU 2017:47. Stockholm
- Steffen, Will & Richardson, Katherine & Rockström, Johan & Cornell, Sarah E. & Fetzer, Ingo & Bennett, Elena M. & Biggs, Reinette & Carpenter, Stephen R. & de Vries, Wim & de Witt, Cynthia A. & Folke, Carl & Gerten, Dieter & Heinke, Jens & Mace, Georgina M. & Persson, Linn M. & Ramanathan, Veerabhadran & Reyers, Belinda & Sörlin, Sverker (2015): Planetary boundaries: Guiding human development on changing planet. *Science* 347(6223), 736–737.
- Sosiaaliturva 2030 (2018): <https://vnk.fi/toimi>, luettu 5.11.2018
- Tiedebarometri (2016): Tieteen tiedotus ry. <http://www.tieteentiedotus.fi/tiedebarometri.html>. Luettu 22.10.2018
- VNK (2018): Sosiaaliturva 2030. <https://vnk.fi/toimi>, luettu 5.11.2018
- Witte, James C. & Mannon, Susan E. (2010): The internet and social inequalities. New York, U.S: Routledge, Taylor & Francis Group.